

Joanna Koczur, Marek Leśniak

WPLYW WYBRANYCH CECH ŚWIADKÓW ORAZ KONTEKSTU ZAPAMIĘTYWANIA NA SWOBODNĄ RELACJĘ O ZDARZENIU – DONIESIENIE Z BADAŃ EMPIRYCZNYCH

**Influence selected an eyewitness features and context-related variables on
eye-witness account – empirical study**

Pamięć jest straszliwa. Człowiek może o czymś zapomnieć – ona nie. Po prostu odkłada rzeczy do odpowiednich przegródek. Przechowuje dla Ciebie różne sprawy, albo je przed Tobą skrywa – i kiedy chce, to Ci to przypomina. Wydaje Ci się, że jesteś panem swojej pamięci, ale to odwrotnie – pamięć jest Twoim panem¹.
John Irving

Wstęp

Prezentowany artykuł jest doniesieniem z części badań empirycznych realizowanych w Katedrze Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w ramach kompleksowego projektu badań dotyczącego wpływu metod przesłuchania na jego efektywność. Pomimo coraz większej liczby empirycznych opracowań w tym zakresie w ocenie autorów niniejszego opracowania dokonanej na podstawie akt spraw wpływających do tutejszej katedry w związku z jej działalnością opiniodawczą w praktyce wciąż dominuje posługiwanie się metodami opartymi na doświadczeniu oraz intuicji, a nie na generalizacjach empirycznych. Warto również zauważyć, że wiele badań empirycznych z zakresu omawianej problematyki jest przeprowadzanych w stosunku do osób z odrębnych systemów prawnych, praktyk przesłuchania lub kultur – kwestii wpływu różnic międzykulturowych w omawianym zakresie nie należy zatem z góry wykluczać.

Prezentowane badanie ma charakter interdyscyplinarny – jego problematykę można ulokować w obszarach wspólnych dla kryminalistyki i psychologii. W kontekście wiedzy psychologicznej szczególnie ważna jest problematyka między innymi wpływu poszczególnych cech psychologicznych świadka na treść jego relacji oraz

¹ J. Irving, *Modlitwa za Owena*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2008, s. 254.

kwestii dokonywania spostrzeżeń, przechowywania i przypominania sobie informacji (również w kontekście rozwoju człowieka). Kryminalistyka obejmuje natomiast swoim zakresem metody przesłuchań (z uwzględnieniem rodzajów zadawanych pytań, ich kolejności, treści itd.).

Celem prezentowanego badania było udzielenie odpowiedzi na następujące pytania badawcze (należy przy tym uwzględnić, że pytania te dotyczą jedynie swobodnej relacji osoby pytanej):

- Czy występują różnice w zakresie kompletności oraz poprawności podawanych w ramach swobodnej relacji informacji na temat obserwowanego w materiale filmowym zdarzenia w zależności od płci osoby relacjonującej?
- Czy występują różnice w zakresie kompletności oraz poprawności podawanych w ramach swobodnej relacji informacji na temat obserwowanego w materiale filmowym zdarzenia w zależności od wieku osoby relacjonującej (w zależności od tego, czy osoba ta mieści się w przedziale wieku od 20 do 35 lat czy od 35 do 50 lat)?
- Czy rodzaj elementu zdarzenia (cechy tła, obecność obiektów, zachowania osób, cechy osób, sekwencje wyrazów), którego dotyczy treść zapamiętywanej informacji, wpływa na poziom kompletności jej późniejszego przypomnienia?
- Czy występują różnice w zakresie kompletności oraz poprawności podawanych w ramach swobodnej relacji informacji na temat obserwowanego w materiale filmowym zdarzenia w zależności od obecności bezpośrednio po percepcji tego zdarzenia wydatnego bodźca emocjonalnego?
- Czy występują różnice w zakresie kompletności oraz poprawności podawanych w ramach swobodnej relacji informacji na temat obserwowanego w materiale filmowym zdarzenia w zależności od długości czasu, który upłynął od momentu percepcji zdarzenia do momentu składania relacji na jego temat?

Celem badania było również przetestowanie procedury badawczej, obejmującej między innymi sposób operacjonalizacji zmiennych zależnych oraz zmiennych niezależnych głównych, a także obejmującej inne elementy badania (np. przydatność prezentowanego materiału filmowego). Od wyników badania autorzy uzależnili zastosowanie procedury w innych badaniach w przyszłości, w stosunku do większej populacji osób badanych.

Kolejne części opracowania odpowiednio obejmują: prezentację teoretycznego tła przeprowadzonych badań, opis przedmiotowych badań, prezentację oraz dyskusję uzyskanych wyników.

Teoretyczne tło badania

W świetle aktualnej wiedzy nie budzi wątpliwości twierdzenie, że proces zapamiętywania i odtwarzania informacji odbywa się zawsze w powiązaniu z wcześniejszymi nabytymi doświadczeniami oraz posiadaną już wiedzą. Konkretnie zdarzenia człowiek przyjmuje oraz interpretuje w kontekście swojej wiedzy o świecie

(która niejednokrotnie wykracza poza znaczenie poszczególnych słów) oraz nabytego wcześniej doświadczenia². Dla odebrania komunikatu nie wystarczy wspólna dla nadawcy i odbiorcy interpretacja używanych pojęć. Równie ważna jest znajomość kontekstu sytuacyjnego, w którym odbywa się sam proces komunikacji³. Pamięć nie stanowi pojedynczej funkcji, lecz jest systemem współpracujących ze sobą układów i można ją podzielić na elementy składowe. Wyróżnić należy bowiem pamięć sensoryczną, krótkotrwałą oraz długotrwałą⁴. Każda osoba posiada zdolność zapamiętywania – z tym że u jednych jest ona lepsza, u innych znów gorsza. Inna jest zatem pojemność u różnych osób. Inne człowiek posiada sposoby zapamiętywania napływających do niego informacji. Co więcej – inaczej zapamiętuje poszczególne elementy zdarzenia – w inny sposób przyswaja np. takie elementy, jak wygląd i zachowanie poszczególnych osób czy elementy wystroju wnętrza (tu angażowana jest głównie percepcja wzrokowa), a w inny użyte w trakcie zdarzenia słowa lub ich sekwencje, wypowiedane zdania (tu dominuje percepcja słuchowa). Sposób zapamiętania poszczególnych informacji może zatem być uzależniony od dominującego u danej osoby kanału neurolingwistycznego⁵. Osoby, u których dominuje kanał wizualny (tzw. wzrokowcy), są nastawione na percepcję wzrokową, która umożliwi im lepszy odbiór bodźców wzrokowych z otoczenia, co zwiększa prawdopodobieństwo lepszego zapamiętania np. wyglądu osób biorących udział w zdarzeniu. Z kolei osoby, u których kanał słuchowy (tzw. słuchowcy) jest dominujący, mając wyostrzoną percepcję słuchową, skupiają się na odbiorze bodźców dźwiękowych; zapewnia im ona dokładniejsze zapamiętanie używanych słów lub ich sekwencji. W zakresie zapamiętywania sekwencji wyrazów, z których jeden jest rzeczownikiem, a drugi skojarzonym z nim przymiotnikiem, interesujące jest uświadomienie sobie w tym zakresie inferującego działania podobieństwa. Gdy osoba stara się zapamiętać dwie następujące konfiguracje wyrazów:

1. *niebo – niebieskie, trawa – zielona, woda – zimna, ryba – smażona,*
2. *film – ciekawy, ekranizacja – interesująca, produkcja – wciągająca, adaptacja – intrygująca,*

najprawdopodobniej znacznie łatwiej będzie zapamiętać pary wyrazów występujące w pierwszej konfiguracji, gdyż są one stosunkowo różne. W przypadku par wyrazów w drugiej konfiguracji zadziała inferujące działanie podobieństwa⁶.

W kontekście prezentowanych badań własnych warto wspomnieć o wpływie pobudzenia emocjonalnego na procesy związane z kodowaniem, przechowywaniem i odtwarzaniem informacji. Wpływ emocji na pamięć naocznych świadków stał się przedmiotem licznych publikowanych badań⁷. Badania dotyczące wpływu stresu

² A. Baddeley, *Pamięć. Poradnik użytkownika*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1998, s. 137–138.

³ Tamże, s. 130.

⁴ Tamże, s. 20.

⁵ D.E. Wicklander, D.E. Zulawski, *Practical Aspects of Interview and Interrogation. Second Edition*, CRC PRESS, Boca Raton–London–New York–Washington D.C. 2002, s. 201.

⁶ A. Baddeley, op. cit., s. 108.

⁷ Zob. np. Z. Marten, *Psychologia zeznań*, LexisNexis, Warszawa 2012, s. 276, 277.

na dokładność i kompletność zeznań świadków pozwalają formułować odmienne wnioski. Znaczna część ich rezultatów wskazywała na zaburzający wpływ stresu na pamięć – wzrastający poziom stresu skutkował wzrastającą liczbą błędów w zeznaniach. Z kolei z innych badań wynikało, że to właśnie stres zapewnia nadzwyczajną precyzję w zeznaniach i trwałość wspomnień o zdarzeniu⁸. J.C. Yuille i P.A. Tollestrup (1992) w odpowiedzi na te spory przedstawili koncepcję zróżnicowanych efektów wpływu zdarzenia na pamięć, w której kluczowa jest rola skupienia uwagi na zdarzeniu oraz jego powtarzanie w myślach⁹. Dlatego też wspomnienia o takim zdarzeniu dłużej się utrzymują, a stres jest jednym z czynników, który sprawia, że dane zdarzenie jest bardziej podatne na zapamiętanie niż inne. W przywołanym badaniu podkreśla się także, iż emocjonujące zdarzenia skupiają uwagę albo na doznaniach wewnętrznych, albo na samym zdarzeniu. W pierwszym przypadku nieznaczna część szczegółów zdarzenia zostanie zapamiętana, w drugim natomiast w pamięci zostaną przechowane centralne elementy zdarzenia. Związki między pamięcią i emocjami są więc bardzo złożone. Istnieje teoria, że to właśnie centralne (a nie drugoplanowe) elementy zdarzenia zostaną pod wpływem emocji lepiej zapamiętane¹⁰. Badając wpływ emocji na pamięć, nie można jednak pomijać indywidualnych różnic, jakie mogą występować wśród badanych osób – mianowicie wysoce stresująca sytuacja dla jednej osoby może okazać się zupełnie emocjonalnie obojętna dla innej – stąd to samo zdarzenie może różnie wpływać na pamięć poszczególnych osób¹¹. I. Wessel i H. Merckelbach na przykład w swoim badaniu opublikowanym w 1997 r. sprawdzali pamięć osób, pokazując im dużego żywego pająka¹². Wśród badanych znajdowały się osoby cierpiące na arachnofobię oraz nieposiadające tej fobii. Okazało się, iż osoby mające fobię gorzej zapamiętały właśnie drugoplanowe elementy zdarzenia. Obserwuje się również negatywny wpływ skoncentrowania podczas zdarzenia na własnych emocjach na kontrolę źródła zdarzenia i jego identyfikację. Emocje mogą jednakże wpływać na pamięć zarówno pozytywnie, jak i negatywnie – wszystko zależy od okoliczności. Wskazuje się na możliwość wystąpienia tzw. wspomnień fleszowych (*flashbulb memories*) lub mechanizmu wypierania. Jednakże nawet bardzo klarowne i żywe wspomnienia fleszowe nie są pozbawione błędów i są podatne na zniekształcenia w takim samym stopniu jak zwykle wspomnienia¹³. Wpływ pobudzenia emocjonalnego na pamięć

⁸ P.A. Granhag, K. Ask, E.M. Giolla, *Eyewitness recall; an overview of estimator-based research*, w: T.J. Perfect, D.S. Lindsay (red.), *Applied Memory*, SAGE, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington 2014, s. 542.

⁹ J.C. Yuille, P.A. Tollestrup, *A model of the diverse effects of emotion on eyewitness memory*, w: S.A. Christianson (red.), *The Handbook of Emotion and Memory: Research and Theory*, Hillsdale, New York 1992, s. 201–215.

¹⁰ A. Memon, *Odzyskane wspomnienia: problemy psychologiczne i kwestie prawne*, w: A. Memon, A. Vrij, R. Bull (red.), *Prawo i psychologia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003, s. 191–192.

¹¹ T.A. Granhag, K. Ask, E.M. Giolla, op. cit., s. 543.

¹² A. Memon, op. cit., s. 192.

¹³ Tamże, s. 193–194.

o zdarzeniu jest zatem kwestią bardzo kontrowersyjną i nadal otwartą dla badań empirycznych. Oddziaływanie emocji na pamięć jest bardzo złożone i przy jego ocenie zawsze należy mieć na uwadze indywidualne okoliczności i właściwości charakteryzujące dane zdarzenie, a także indywidualne cechy osób biorących w nim udział w charakterze świadków.

Opisane w następnej części badania własne autorów dotyczą tylko swobodnie składanej relacji (w badaniach własnych inaczej niż w trakcie przesłuchania jest to relacja składana przez uczestników eksperymentu w postaci pisemnej). W ramach przesłuchania świadka (podobnie zresztą w przypadku przesłuchania podejrzanego lub oskarżonego) jest to tylko jeden z etapów przesłuchania, zazwyczaj trzeci w kolejności¹⁴. W świetle regulacji prawnych etap ten zawsze musi nastąpić i poprzedzać etap zadawania pytań osobie przesłuchiwanej¹⁵.

W świetle wyników badań empirycznych kwestią dyskusyjną jest wpływ płci na treść relacji świadków¹⁶. Dlatego kwestia ta została uwzględniona w przeprowadzonych przez autorów badaniach własnych.

Uwzględnione w badaniach przedziały wiekowe osób badanych są uzasadnione wyodrębnieniem tych przedziałów przez psychologię rozwojową. W okresie od 20–23 roku życia do 35–40 roku życia (tzw. wczesnej dorosłości) poziom sprawności fizycznej i intelektualnej człowieka osiąga najczęściej apogeum (w okresie tym wzrastają np. wrażliwość na światło oraz ostrość słuchu)¹⁷. Z kolei w okresie od 35–40 do 55–60 roku życia (tzw. średniej dorosłości) następuje m.in. pogorszenie parametrów funkcjonowania zmysłu wzroku (obniża się poziom ostrości widzenia)¹⁸.

Opublikowane wyniki badań empirycznych uzasadniają tezę, że upływ czasu od momentu percepcji przez świadka zdarzenia do momentu przesłuchania wpływa na obszerność relacji o zdarzeniu¹⁹. Rozbieżności dotyczą zakresu tych zmian oraz ich ulokowania w bliżej określonych przedziałach czasu. W praktyce rzadko zdarza się przesłuchanie świadka bezpośrednio po zdarzeniu, w którym uczestniczył. Przyjęta w badaniu perspektywa czasowa dwóch tygodni jest uzasadniona w świetle praktyki organów prowadzących przesłuchanie w postępowaniu karnym (na podstawie akt spraw, które wpływają do Katedry Kryminalistyki WPiA Uniwersytetu Śląskiego).

Opisane w tej części opracowania prawidłowości uzasadniają były przydatne autorom do sformułowania hipotez badawczych.

¹⁴ E. Gruza, *Kryminalistyczne aspekty przesłuchania świadka*, „Problemy Kryminalistyki” 2002, nr 236, s. 9–13.

¹⁵ Zob. np. J. Grajewski, *Prawo karne procesowe – część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2007, s. 376.

¹⁶ E. Gruza, *Psychologia sądowa dla prawników*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 69–71.

¹⁷ E. Gurba, *Wczesna młodość*, w: B. Harwas-Napierała, J. Tempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 202 i n.

¹⁸ M. Olejnik, *Średnia dorosłość*, w: B. Harwas-Napierała, J. Tempała (red.), op. cit., s. 234 i n.

¹⁹ Zob. np.: E. Gruza, *Psychologia sądowa...*, op. cit., s. 85, 86.

Pytania i hipotezy badawcze. Operacjonalizacja zmiennych. Opis badań

Adekwatnie do przedstawionych w pierwszej części opracowania pytań badawczych sformułowano następujące hipotezy badawcze (H1–H5):

- H1: Występują różnice w zakresie kompletności oraz poprawności podawanych w ramach swobodnej relacji informacji na temat obserwowanego w materiale filmowym zdarzenia w zależności od płci osoby relacjonującej.
- H2: Występują różnice w zakresie kompletności oraz poprawności podawanych w ramach swobodnej relacji informacji na temat obserwowanego w materiale filmowym zdarzenia w zależności od wieku osoby relacjonującej (zależnie od tego, czy osoba ta mieści się w przedziale wieku od 20 do 35 lat, czy od 35 do 50 lat).
- H3: Poziom kompletności relacji zdarzenia zaprezentowanego w materiale filmowym jest zróżnicowany w zależności od rodzaju elementu relacjonowanego zdarzenia (elementów w postaci oddzielnie traktowanych: cech tła, obecności obiektów, zachowań osób, cech osób, sekwencji wyrazów).
- H4: Występują różnice w zakresie kompletności i poprawności relacji osób, które doświadczyły wydatnego bodźca emocjonalnego bezpośrednio po obserwacji zdarzenia prezentowanego w postaci filmu, oraz osób, które nie doświadczyły takiego bodźca.
- H5: Występują różnice w zakresie liczby oraz poprawności podawanych w ramach swobodnej relacji informacji na temat obserwowanego w materiale filmowym zdarzenia w zależności od długości okresu, który upłynął od momentu percepcji zdarzenia do momentu składania relacji na jego temat.

Zmiennymi zależnymi były:

- kompletność informacji podanych przez uczestników badania w kontekście zdarzenia zaprezentowanego im w materiale filmowym,
- oraz poprawność podanej informacji.

Kompletność informacji została zdefiniowana jako liczba informacji przekazanych przez uczestnika na temat zdarzenia zaobserwowanego w zaprezentowanym mu materiale filmowym. Operacjonalizacja (procedura pomiaru wartości) tej zmiennej była związana ze stworzeniem przez autorów badania szczegółowego spisu elementów zdarzenia (nazwanego „Spisem Elementów”). Elementy te zostały posegregowane w następujące kategorie:

A – cechy osób biorących udział w prezentowanym w materiale filmowym zdarzeniu,

B – cechy pomieszczenia, w którym do zdarzenia doszło (tło zdarzenia),

C – sekwencja zachowań osób biorących udział w prezentowanym materiale filmowym,

D – sekwencje par wyrazów (prezentowanych w materiale filmowym par rzeczownik-przymiotnik).

Wartość zmiennej nazwanej „kompletność relacji” była ustalana jako liczba poprawnie podanych informacji o elementach uwzględnionych w Spisie Elementów. Z kolei poprawność relacji była rozumiana jako stosunek liczby informacji

prawidłowo podanych do liczby wszystkich informacji podanych przez uczestnika badania. Zmienną tę zoperacjonalizowano jako stosunek liczby informacji uwzględnionych w Spisie Elementów prawidłowo podanych przez uczestnika badania do liczby wszystkich informacji z tego spisu podanych przez uczestnika badania. W przypadku H3 obliczane proporcje liczby prawidłowo podanych informacji do liczby informacji podanych w ogóle obliczano odrębnie w stosunku do wyróżnionych czterech kategorii Spisu Elementów.

Oczywiście, zmienne: kompletność relacji oraz jej prawidłowość mogą być zoperacjonalizowane inaczej. Wartość zmiennej kompletność relacji może być np. rozumiana jako stosunek liczby wszystkich podanych informacji (nie tylko prawidłowych, czyli zgodnych z materiałem filmowym) do liczby wszystkich informacji zawartych w Spisie Elementów. Poprawność relacji może być z kolei mierzona jako stosunek prawidłowo podanych informacji do liczby wszystkich informacji podanych w Spisie Elementów. Arbitralny wybór sposobu operacjonalizacji zmiennych był związany z pilotażowym charakterem opisywanego badania.

Zmiennymi niezależnymi (z wartościami opisanymi na skali nominalnej, w przypadku H1, 2, 4 i 5 były to zmienne dychotomiczne) były adekwatnie do postawionych hipotez badawczych: płeć uczestników badania (H1), ich wiek (H2), rodzaj elementu zdarzenia (H3), obecność wydatnego bodźca emocjonalnego (H4), upływ czasu od momentu percepcji zdarzenia do momentu składania relacji na jego temat (H5). Zmienną wieku zoperacjonalizowano, przydzielając uczestników badania do dwóch przedziałów wiekowych: od 20 do 35 roku życia oraz od 35 do 50 roku życia (zgodnie ze wskazanymi w poprzedniej części prawidłowościami opisanymi na gruncie psychologii rozwojowej). Zmienna: rodzaj elementu zdarzenia miała cztery opisane powyżej wartości. Zmienna: obecność wydatnego bodźca emocjonalnego była związana z prezentacją części uczestników badania materiału filmowego, w ocenie autorów badania wywołującego wydatną reakcję emocjonalną, z przeprowadzenia oględzin mieszkania, w którym doszło do zabójstwa osoby przez podłożenie materiału wybuchowego. Ze względów etycznych starano się ograniczyć drastyczność prezentowanego materiału.

Badanie miało charakter eksperymentu przeprowadzonego na populacji 94 osób. Plan eksperymentu obejmował cztery grupy (G1–G4); w grupach G1–G3 byli studenci w wieku od 20 do 25 roku życia, w grupie G4 byli studenci w wieku od 40 do 50 roku życia.

Badanie przeprowadzono w następujący sposób. Studentom ze wszystkich grup zademonstrowano około 8-minutowy materiał filmowy (każdej grupie oddzielnie). Studenci z grup G1 (10 mężczyzn i 16 kobiet) oraz G4 (10 mężczyzn i 10 kobiet) po godzinie od obejrzenia tego materiału otrzymali taką samą instrukcję zrelacjonowania na piśmie możliwie szczegółowo zdarzenia z zaprezentowanego materiału filmowego. Studenci z grupy G2 (10 mężczyzn i 14 kobiet) bezpośrednio po przedmiotowym materiale zobaczyli jeszcze jeden materiał (z oględzin miejsca eksplozji materiału wybuchowego), mający być wydatnym bodźcem emocjonalnym, a dopiero później (także godzinę po obejrzeniu pierwszego z materiałów) sporządzali pisemną

relację. Studenci z G3 (12 kobiet i 10 mężczyzn) oglądali tylko pierwszy z materiałów filmowych, ale relację pisemną sporządzali dopiero po dwóch tygodniach po jego prezentacji.

Zaprezentowanym materiałem filmowy był francuski film z 1979 r. *I... jak Ikar* (tytuł oryginalny: *I... comme*, reżyseria: Henri Verneuil); w badaniu użyto wersji z dubbingiem. Film ten opowiada o śledztwie związanym z zabójstwem prezydenta fikcyjnego kraju. Jako materiał filmowy do badań własnych wybrano fragment (ok. 8 minut) przedstawiający eksperyment, a nawiązujący do przeprowadzonego w różnych wariantach w latach 1961 oraz 1962 eksperymentu Stanleya Milgrama (publikacja w 1963 r.), dotyczącego kwestii posłuszeństwa i uległości wobec autorytetu²⁰. Wybór był uzasadniony stosunkowo dużą sugestywnością oraz nieznanością tego materiału przez uczestników eksperymentu (żadna z osób uczestniczących w badaniu nie widziała wcześniej filmu). Autorzy stwierdzili ponadto, że ze względu na poruszaną w nim problematykę studentki i studenci prawa po prostu powinni zapoznać się z tym fragmentem filmu. Wybrany fragment jest w kontekście fabuły całego filmu pewną zwartą całością, autonomiczną względem narracji filmu (odgrywa w niej określoną rolę, ale nieobejrzenie pozostałych części filmu nie ma znaczenia dla percepcji tego fragmentu).

Skonstruowane przez autorów oryginalne narzędzie określone jako Spis Elementów obejmuje łącznie 82 elementy (potraktowane jako oddzielne informacje) ułożone w cztery kategorie:

- K1 (24 elementy): cechy osób; w materiale filmowym występują cztery osoby (profesor kierujący całym badaniem, dalej jako Profesor, profesor obecny przy uczestnikach w trakcie eksperymentu, Instruktor, osoba ucząca par wyrazów i karząca w przypadku błędnych odpowiedzi, Nauczyciel, oraz osoba, która jest uczona zapamiętywania sekwencji wyrazów, Uczeń); każdej z tych osób przypisano sześć elementów,
- K2 (16 elementów): opis pomieszczenia, w którym odbywa się eksperyment filmowy,
- K3 (32 elementy): sekwencja 32 zachowań uczestników eksperymentu filmowego,
- K4 (10 elementów): 10 sekwencji wyrazów (rzeczownik-przymiotnik), które Nauczyciel przekazuje uczniowi w eksperymencie filmowym.

Statystyczna istotność otrzymanych wyników była weryfikowana za pomocą testu t dla dwóch grup niezależnych (przy $\alpha = 0,05$)²¹. Wartości zmiennych porównywano, zestawiając wyniki poszczególnych grup badawczych parami (odrębnie przy tym w zakresie kompletności oraz poprawności relacji).

²⁰ W. Wosińska, *Psychologia życia społecznego*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 226 i n.

²¹ B.M. King, E.W. Minium, *Statystyka dla psychologów i pedagogów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 364 i n.

Wyniki badań własnych. Dyskusja wyników

Płeć osoby

W kontekście H1 nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między mężczyznami i kobietami w zakresie kompletności relacji na temat zdarzenia obejrzanego w materiale filmowym. Studentki miały nieco lepsze wyniki niż studenci w zakresie kompletności relacji odnośnie cech osób biorących udział w zdarzeniu, ale różnice te nie były istotne statystycznie. Nie stwierdzono również istotnych statystycznie różnic w zakresie poprawności podawanych w ramach swobodnej relacji informacji na temat zdarzenia obserwowanego w materiale filmowym. W ramach przeprowadzonej analizy uwzględniono całościowo wyniki (ze wszystkich 82 elementów Spisu Elementów) łącznie studentów ze wszystkich czterech grup; zestawiono zatem ze sobą tylko zbiorczo wyniki 52 studentek oraz 40 studentów. Nie zestawiono oddzielnie wyników otrzymywanych przez studentki i studentów w obrębie poszczególnych grup badawczych – w kontekście opracowania statystycznego liczebność tych grup byłaby zbyt mała.

Wiek osoby składającej relację

Odnośnie do H2 nie stwierdzono występowania istotnych statystycznie różnic w zakresie ani kompletności, ani poprawności podawanych w ramach swobodnej relacji informacji na temat obserwowanego w materiale filmowym zdarzenia w zależności od wieku osoby relacjonującej, a ściślej w zależności od tego, czy osoba ta mieści się w przedziale wieku od 20 do 35 lat, lub też w przedziale od 35 do 50 lat. Osoby z G1 uzyskały średnio wartość zmiennej kompletności na poziomie 49 (odpowiednio w poszczególnych kategoriach K1–K4 średnimi wartościami były: 16, 10, 18, 5), a osoby z grupy G4 uzyskały dla tej zmiennej średni wynik 48 (odpowiednio: 17, 10, 16, 5). W eksperymencie pominięto osoby z zachodzących na siebie lub graniczących fragmentów omawianych okresów rozwojowych; w badaniu nie uczestniczyły osoby w przedziale wiekowym od ponad 30 do 39 lat. W zakresie poprawności relacji osoby z grupy G1 uzyskały średni wynik na poziomie 80%, a osoby z grupy G4 – 77%. Otrzymane wyniki mogą uzasadnić twierdzenie, że ogólnemu obniżeniu się funkcjonowania zmysłu wzroku w średniej dorosłości w stosunku do wczesnej dorosłości nie towarzyszy obniżenie się poziomu relacjonowania zdarzenia.

Rodzaj elementu relacjonowanego zdarzenia

W świetle wyników przeprowadzonych badań poziom kompletności relacji zdarzenia zaprezentowanego w materiale filmowym jest zróżnicowany w zależności od rodzaju elementu relacjonowanego zdarzenia (elementów w postaci oddzielnie traktowanych: cech osób, cech pomieszczenia, zachowań osób, sekwencji wypowiedzianych w ramach relacjonowanego zdarzenia wyrazów). W kontekście poszczególnych kryteriów K1–K4 osoby z grupy G1 uzyskały odpowiednio następujące liczby poprawnie przypomnianych elementów zdarzenia (w nawiasie podano liczbę informacji w poszczególnych kategoriach uwzględnionych w Spisie Elementów): 16 (24), 10 (16), 18 (32), 5 (10). W stosunku do liczby elementów uwzględnionych

w Spisie Elementów osoby badane zrelacjonowały zatem średnio procentowo następujący zakres informacji składających się na poszczególne rodzaje elementów opisu całego zdarzenia: 66,7%, 62,5%, 56% oraz 50%. Tak więc największa kompletność cechowała opis cech uczestników zdarzenia, nieco mniejsza opis pomieszczenia, w którym zdarzenie zaszło. Stosunkowo niski poziom dotyczył przypominania sobie poszczególnych zachowań uczestników oraz sekwencji wymawianych przez uczestników zdarzenia sekwencji słów. Autorzy, analizując wyniki badania, stwierdzili, iż w kolejnych badaniach w takiej analizie należałoby wyodrębnić w zbiorach K2 i K3 elementy centralne i peryferyjne. Pewne cechy pomieszczenia lub pewne zachowania były przez uczestników badań własnych częściej przypominane niż inne. Należały do nich np. cechy fotela, na którym siedział Uczeń, czy cechy urządzenia, za pomocą którego Nauczyciel zaaplikował Uczniowi uderzenie prądem. W obrębie zachowań częściej przypominanym zachowaniem było właśnie przesyłanie uderzenia prądem przez Nauczyciela.

Obecność bodźca emocjonalnego bezpośrednio po percepcji zdarzenia

W rezultacie analizy danych uzyskanych w badaniu nie stwierdzono występowania istotnych statystycznie różnic w zakresie kompletności i poprawności relacji osób, które doświadczyły wydatnego bodźca emocjonalnego bezpośrednio po obserwacji zdarzenia prezentowanego w postaci filmu, oraz osób, które nie doświadczyły takiego bodźca; hipoteza H4 nie została zatem w tym badaniu potwierdzona. Osoby z grupy G2 osiągnęły średni wynik kompletności relacji na poziomie 76 elementów (średnie wyniki uzyskane w poszczególnych kategoriach K1–K4 Spisu Elementów odpowiednio to: 14, 11, 16, 6). Średni poziom poprawności ich wyników sięgnął 76%. Brak zróżnicowania w tym zakresie mógł być jednak związany z mniejszym, niż zakładali autorzy poziomem emocjonalnego oddziaływania na osoby badane zaprezentowanego probantom z grupy G2 materiału filmowego z oględzin mieszkania po wybuchu materiału wybuchowego. Pokazywanie bardziej emocjogennych materiałów mogłoby jednak wywołać kontrowersje natury etycznej.

Długość czasu od momentu percepcji zdarzenia do momentu złożenia relacji

Wynik badania potwierdził hipotezę H5, tzn. stwierdzono występowanie istotnych statystycznie różnic w zakresie kompletności oraz poprawności podawanych w ramach swobodnej relacji informacji na temat zdarzenia obserwowanego w materiale filmowym pomiędzy osobami z grup G1 oraz G3, czyli w zależności od długości czasu, który upłynął od momentu percepcji zdarzenia do momentu składania relacji na jego temat. Średnia liczba zrelacjonowanych elementów u osób z grupy G3 wyniosła 33 (odpowiednio w obrębie K1–K4: 12, 8, 10, 3; a więc procentowo średnio: 50%, 50%, 31%, 30%). Uwzględniając odrębnie poszczególne kategorie elementów zawartych w Spisie Elementów, największy regres (sekwencja zachowań: 19%, sekwencje wyrazów: 20%) w liczbie zrelacjonowanych elementów odnotowano w tych samych kategoriach, w których w grupie G1 poziom kompletności relacji był najniższy. W grupie G4 poziom poprawności relacji sięgał jedynie 60%. W kontekście

kategorii K3 (sekwencja zachowań) wystąpił efekt opisany w literaturze jako „efekt pierwszeństwa”²²; osoby z grupy G3 szybciej zapomniały zachowanie uczestników występujących w materiale filmowym, które pojawiły się w nim jako pierwsze.

Zakończenie

W świetle wyników prezentowanych badań własnych długość okresu między momentem obserwowania zdarzenia a momentem składania relacji ma znaczenie dla kompletności oraz poprawności relacji (gdy porównuje się takie dwie cechy relacji składanej godzinę po zdarzeniu oraz relacji składanej po upływie dwóch tygodni od zdarzenia). Nie mają znaczenia natomiast płeć i obecność bodźca emocjonalnego bezpośrednio po zdarzeniu. W kontekście zmiennej czasu aktualny jest zatem postulat przeprowadzenia przesłuchania świadka jak najszybciej od momentu zdarzenia. Istnieją pewne elementy zdarzenia (w szczególności sekwencje zachowań uczestników), które w przypadku dorosłych świadków są bardziej podatne na zapominanie niż inne elementy.

Prezentowane badanie objęło wyłącznie etap swobodnej relacji. Można przyjąć, iż gdyby objęło również etap pytań kierowanych do osoby składających relację, poziom kompletności relacji oraz poziom poprawności relacji byłyby wyższe.

Mankamentem badania (wpływającym na możliwy zakres generalizacji jego wyników) z pewnością są stosunkowo małe liczby osób w poszczególnych grupach oraz cechy osób biorących udział w badaniu (nie były to osoby wybrane z całej populacji; w badaniu wzięli udział wyłącznie studenci prawa Uniwersytetu Śląskiego). Znajduje to uzasadnienie w fakcie, że badanie miało charakter pilotażowy. Celem autorów było również, jak wspomniano na wstępie, opracowanie i sprawdzenie procedury badawczej przeznaczonej do badań na szerszej populacji osób (wybranych już w sposób pozwalający kontrolować większą liczbę zmiennych niezależnych ubocznych i zakłócających). Procedura ta w ocenie autorów sprawdziła się, co pozwala zastosować ją w przyszłości w badaniu na populacji również w innych przedziałach wiekowych i nie tylko na studentach prawa. Odnotowano potrzebę zmodyfikowania narzędzia nazwanego Spisem Elementów, w szczególności przez wyodrębnienie w czterech pierwszych kategoriach elementów centralnych oraz peryferyjnych.

Streszczenie

Prezentowany artykuł jest doniesieniem z badań empirycznych realizowanych w Katedrze Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w ramach kompleksowego projektu badań dotyczącego wpływu metod przesłuchania, a w szczególności sposobu zadawania pytań, na relacje świadków szczerych. Badanie miało charakter eksperymentu przeprowadzonego na populacji 94 osób. Osoby badane zostały losowo dobrane do czterech grup; każdej zaprezentowano ten sam materiał filmowy (parafrazę eksperymentu Milgrama). W jednej grupie ponadto bezpośrednio potem pokazano jeszcze jeden materiał filmowy – o dużym ładunku emocjonalnym. Osoby z trzeciej grupy w przeciwieństwie do

²² T. Tyszka, *Psychologiczne pułapki oceniania i podejmowania decyzji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1999, s. 33.

osób z innych grup relacjonowały zdarzenia z materiału filmowego nie w godzinę po jego zobaczeniu, tylko po dwóch tygodniach od dnia percepcji tego materiału. Osobny w czwartej grupie należały do innego przedziału wieku. Celem całego badania było ustalenie, czy wybrane cechy osób (płeć, wiek) oraz czy określone cechy kontekstu (czas relacji oraz obecność innego materiału wywołującego wydatne emocje) wpłyną na kompletność i poprawność składowanej relacji (operacjonalizowanej za pomocą „testu pamięci”).

Słowa kluczowe: wspomnienia naocznych świadków, metody przesłuchań, cechy kontekstu zapamiętania

Summary

The reported study is the part of empirical project concerning an influence method of interviewing on an sincere eyewitness relation. The authors carried out an experiment on 94 law students. They were divided in four groups. Each group watched the same film materials (based on Milgram's experiment). The groups were distinguished in sex, age, a presence of emotional stimulus immediately after and time between watching film and giving relation. The authors measured thoroughness and correctness relations by means of a special prepared tool (questionnaire of memories).

Keywords: eyewitness recall, methods of interviewing, context-related variables